

Summary

Author: Dominika S. Wysoczyńska, MA

Title: Old Believers in Poland – between tradition and social and civilizational changes in the 21st century. A religious and cultural study

The doctoral dissertation titled *Old Believers in Poland – Between Tradition and Social and Civilizational Changes in the 21st Century: A Religious and Cultural Study* is a unique and pioneering examination of the contemporary Old Believer community in Poland. This work fills a gap in research on this religious minority, especially in the context of the dynamic civilizational, social, and technological changes that affect their lives in the 21st century. The author's aim was to investigate what changes have occurred in the religious, cultural, and social traditions of this community, what attitudes its members have towards these changes, and what actions they take to counteract the negative effects of modern challenges while striving to preserve their identity and traditions.

The Old Believer community, numbering around two thousand people today, represents one of the smallest minority groups in Poland. In the face of growing globalization and modern threats such as population aging, a demographic crisis, and challenges related to new technologies, Old Believers are at risk of losing their identity. Therefore, this research is important not only from the perspective of cultural heritage preservation but also socially, as minorities in Poland have the right to maintain their distinctiveness and traditions. The author emphasizes the importance of a transdisciplinary approach in studying the Old Believers, allowing for the integration of perspectives from various academic fields — such as theology, sociology, anthropology, ethnology, and cultural studies.

This dissertation is the first comprehensive analysis of contemporary changes within the Old Believer community in Poland. Previous studies mainly focused on the historical and cultural contexts of the Old Believers, analyzing their traditional way of life, religious principles, and dialect, as well as some changes occurring within the community. However, this dissertation is the first to address modern challenges, such

as the use of digital technologies to preserve heritage, the impact of globalization on younger generations, and the artistic and cultural activities of Old Believers in today's world. This research is also groundbreaking due to the extensive use of empirical data—interview recordings, audiovisual materials, literary texts, and media documenting the changes in this community.

The innovative nature of this work also lies in its interdisciplinarity. The author combines tools and perspectives from many fields of the humanities and social sciences, allowing for a multifaceted analysis of the problems facing the Old Believers. Furthermore, the dissertation makes a significant contribution to understanding the processes taking place in small, closed communities in the age of globalization and technology. It provides not only valuable theoretical conclusions but also practical guidelines for further research on religious and ethnic minorities in Poland.

The dissertation is divided into four chapters, each focusing on a different aspect of Old Believer life, from the historical overview of their history to the traditions of the community, changes within it, and finally the modern efforts made by Old Believers, utilizing the benefits of modern technologies to preserve their centuries-old heritage.

The first chapter provides a broad historical background necessary to understand the origins and development of the Old Believer movement. The author describes in detail the political and religious conditions of 17th-century Russia that led to a schism in the Orthodox Church. As a result of church reforms carried out by Patriarch Nikon, a great schism occurred, dividing the Church into supporters of the reforms and their opponents (Old Believers). Rejecting the changes imposed by the authorities, Old Believers were declared heretics, leading to their persecution and mass emigration. The author also recaps the recent history of Old Believer communities in Poland and around the world up to 2023.

This chapter also covers the migrations of Old Believers, who, in search of asylum, settled in various parts of the world, including Poland. These migrations were crucial in shaping the identity of the Old Believers, as they forced them to adapt to new, often hostile environments while maintaining their religious and cultural distinctiveness. The settlement of Old Believers in Poland, their relations with other religious and ethnic groups, and strategies for survival in the face of growing assimilation pressures are discussed in detail.

The chapter also explores the phenomenon of the re-emigration of Old Orthodox believers to Russia, a topic not previously covered in the literature.

The second chapter of the dissertation is devoted to the traditional way of life of the Old Believers. The author presents the key elements of daily life in this community, such as religious rituals, customs, social organization, and moral principles. Especially important are the descriptions of rituals related to family and social life, including baptism, marriage, and funeral rites. The author shows how deeply rooted these traditions are in the religious beliefs of the Old Believers and how crucial they are in preserving their identity.

This chapter also discusses traditional clothing, the roles of women and men within the community, the system of religious education, and customs related to leisure activities. The author thoroughly analyzes the importance of elders and clergy in passing on religious values and organizing community life. Despite many difficulties, the traditional life of Old Believers was based on strict moral principles that regulated every aspect of their existence.

The third chapter is a key element of the dissertation, as the author focuses on analyzing the contemporary changes that have taken place in the Old Believer community. This research covers a wide range of transformations that have affected this group in the 21st century. These changes stem from various factors, including technological advancements, migration, population aging, and the influence of globalization. This chapter draws not only on information from the literature but also on interviews with Old Believers from different generations.

The author examines how modern technologies, such as social media, are used by Old Believers to preserve and promote their cultural heritage. These examples show that while this community strives to preserve its tradition, it also adapts to modern communication tools, enabling them to maintain contact with other Old Believers around the world and promote their heritage to a broader audience.

This chapter also discusses demographic changes affecting the Old Believer community. Population aging, youth migration to cities, and the growing influence of mass culture pose serious challenges for this group. The author analyzes in detail what actions Old Believers take to counteract these threats, such as organizing cultural, educational, and religious events aimed at strengthening the identity of younger generations. The chapter concludes with predictions about the future of the Old Believer community.

The final chapter focuses on contemporary efforts made by Old Believers to preserve their tradition and identity. In particular, the author analyzes educational and cultural initiatives aimed not only at preserving this group's heritage but also at promoting their culture to a wider audience. In this context, the activities of Old Believer organizations collaborating with academic and cultural institutions to raise public awareness about their history and traditions are discussed.

The author also presents examples of contemporary artistic work inspired by Old Believer traditions. Despite their small numbers, the Old Believer community is gaining increasing interest in artistic and academic circles, which helps preserve and popularize their culture. Special attention is given to modern forms of art, such as music, painting, and literature, which draw inspiration from Old Believer traditions.

In the conclusion, the author points out that Old Believers in Poland, despite the numerous challenges they face, continue to take active steps to preserve their heritage. The dissertation makes a significant contribution to research on religious and ethnic minorities in Poland, offering not only an in-depth analysis of the problems faced by Old Believers in the 21st century but also an examination of how this small community copes with them while preserving their traditions and adapting to the demands of modernity.

The dissertation also includes a rich and multilingual bibliography (in addition to publications in Polish and Russian, it features English, French, Italian, and Spanish sources), consisting of monographs and scientific articles, publications in periodicals, as well as websites, social media posts, and audiovisual recordings. The dissertation concludes with an appendix containing rare materials related to Old Orthodox believers, such as religious texts, a record of their history up to 2017, a textbook for learning to read liturgical books, photo albums in which they are featured, and an interview with one of the Polish Old Believers published in the "Orthodox Review."

This work can serve as a reference point for further research on Old Believers and other minorities striving to maintain their identity amidst global social changes. The author expresses hope that the problems raised will contribute to future theological research in Poland and that they will encourage further study of this group.

Future research on Old Believers could explore various aspects that have not yet been sufficiently studied or included in previous works. One of the most important areas for future research could be a deeper understanding of identity changes in the younger generation of Old

Believers. In the age of globalization, increasing migration, and the dominant influence of contemporary mass culture, it would be particularly interesting to trace how younger generations adopt, redefine, or distance themselves from the traditions of their ancestors. Ethnographic and sociological research could shed new light on generational dynamics, showing how Old Believers attempt to preserve their values while also adapting to the modern world.

An important research thread that could expand current knowledge is the analysis of the impact of modern technologies on the life and culture of Old Believers. The internet, social media, and other forms of digital communication are changing the ways in which knowledge is transmitted and interactions occur within the community. Research could focus on how these tools are used to preserve heritage, as well as how they influence changes in religious, social, and cultural practices. Studying whether and how Old Believers use technology to engage younger generations and promote their identity externally could provide valuable insights.

Another possible direction for research is the analysis of demographic changes within the Old Believer community, which are crucial for its future. In the context of an aging community and a decline in the number of believers, the issue of young Old Believers migrating to larger cities and adapting to urban lifestyles is particularly significant. Research could reveal the challenges Old Believers face living in multicultural, multireligious environments, and how this affects their sense of belonging to the community.

An additional intriguing area of study is the relationship between Old Believers and other religious and ethnic minorities in Poland, as well as their interactions with the broader society. Analysis of how Old Believers navigate interreligious and intercultural dialogue, particularly in the context of Poland's increasing cultural diversity, could show how they negotiate their identity in interaction with others. Research could also investigate the role of Polish society in supporting or hindering the preservation of Old Believer traditions.

Finally, it would be worth considering the role of Old Believer organizations and cultural institutions in promoting knowledge about their heritage and building alliances with other minority groups. Such research could explore whether collaboration with Polish government and international institutions strengthens the position of Old Believers and other religious groups. This research thread could also highlight the strategies Old Believers use to

counteract marginalization and the degree to which these actions influence how the community is perceived by society as a whole.

This dissertation offers a solid foundation for future interdisciplinary research on the life, tradition, and culture of Old Believers, while also opening the door to new areas of research that can help preserve the rich heritage of this unique group in Poland.

A handwritten signature in black ink, appearing to read "Wyszczepan". The script is cursive and fluid, with the first letter 'W' being particularly large and stylized. The signature is positioned to the right of the main text block.

Streszczenie

Autorka: mgr Dominika S. Wysoczyńska

Temat: *Staroobrzędowcy w Polsce – między tradycją a zmianami społecznymi i cywilizacyjnymi w XXI wieku. Studium religijno-kulturowe*

Rozprawa doktorska zatytułowana *Staroobrzędowcy w Polsce – między tradycją a zmianami społecznymi i cywilizacyjnymi w XXI wieku. Studium religijno-kulturowe* stanowi unikalne i pionierskie badanie współczesnej społeczności staroobrzędowców w Polsce. Praca ta wypełnia istniejącą lukę w badaniach nad tą mniejszością religijną, szczególnie w kontekście dynamicznych zmian cywilizacyjnych, społecznych i technologicznych, które wpływają na ich życie w XXI wieku. Celem autorki było zbadanie, jakie zmiany zaszły w tradycjach religijnych, kulturowych i społecznych tej wspólnoty, jakie są postawy jej członków wobec tych zmian oraz jakie działania podejmują, by przeciwdziałać negatywnym skutkom nowoczesnych wyzwań, starając się jednocześnie zachować swoją tożsamość i tradycję.

Społeczność staroobrzędowców, która liczy obecnie około dwóch tysięcy osób, stanowi jedną z najmniejszych grup mniejszościowych w Polsce. W kontekście rosnącej globalizacji i współczesnych zagrożeń, takich jak starzenie się społeczeństwa, kryzys demograficzny i wyzwania związane z nowymi technologiami, staroobrzędowcy muszą mierzyć się z ryzykiem utraty swojej tożsamości. Tym bardziej badanie to jest istotne nie tylko z perspektywy ochrony dziedzictwa kulturowego, ale również z punktu widzenia społecznego, jako że mniejszości w Polsce mają prawo do zachowania swojej odrębności i tradycji. W pracy tej autorka zwraca uwagę na znaczenie transdyscyplinarnego podejścia w badaniach nad starowiercami, które umożliwia połączenie perspektyw z różnych dziedzin nauki – teologii, socjologii, antropologii, etnologii oraz kulturoznawstwa.

Praca jest pierwszą tak kompleksową analizą współczesnych zmian w społeczności staroobrzędowców w Polsce. Dotychczasowe badania koncentrowały się głównie na historycznym i kulturowym kontekście starowierców, analizując ich tradycyjne życie i zasady religijne oraz gwarę którą się posługują, a także niektóre z zachodzących w społeczności zmian. Tymczasem niniejsza rozprawa jako pierwsza uwzględnia nowoczesne wyzwania, takie jak wykorzystanie technologii cyfrowych w celu zachowania dziedzictwa, wpływ globalizacji na młodsze pokolenia oraz artystyczną i kulturową aktywność staroobrzędowców we współczesnym świecie. Badania te są pionierskie

również z powodu szerokiego zastosowania badań empirycznych – analizy nagrań wywiadów, a także materiałów audiowizualnych oraz tekstów literackich i mediów, które dokumentują zmiany w tej społeczności.

Innowacyjność pracy polega również na jej interdyscyplinarności. Autorka łączy narzędzia i perspektywy z wielu dziedzin nauk humanistycznych i społecznych, co pozwala na wieloaspektową analizę problemów starowierców. Dodatkowo, praca ta stanowi ważny wkład w zrozumienie procesów, które zachodzą w małych, zamkniętych społecznościach w dobie globalizacji i technologii. Dzięki temu dostarcza nie tylko wartościowych wniosków teoretycznych, ale także praktycznych wskazówek dla dalszych badań nad mniejszościami religijnymi i etnicznymi w Polsce.

Rozprawa została podzielona na cztery rozdziały, z których każdy koncentruje się na odmiennym aspekcie życia staroobrzędowców, od panoramy historycznej ich dziejów, poprzez tradycje społeczności, zachodzące w niej zmiany, aż po współczesne działania, które starowiercy podejmują korzystając z bogactwa nowoczesnych technologii by zachować swe wielowiekowe dziedzictwo.

Pierwszy rozdział stanowi szerokie tło historyczne, które jest niezbędne do zrozumienia genezy i rozwoju ruchu staroobrzędowego. Autorka szczegółowo opisuje polityczne i religijne warunki XVII-wiecznej Rosji, które doprowadziły do rozłamu w Cerkwi prawosławnej. W wyniku reform cerkiewnych, przeprowadzonych przez patriarchę Nikona, doszło do wielkiej schizmy, która podzieliła Cerkiew na zwolenników reform i ich przeciwników (staroobrzędowców). Starowiercy, odrzucając narzucone przez władze zmiany, zostali uznani za heretyków, co doprowadziło do ich prześladowań oraz masowej emigracji. Autorka dokonuje także rekapitulacji najnowszych dziejów wspólnot staroobrzędowców w Polsce i na świecie do roku 2023.

W rozdziale tym autorka opisuje również migracje staroobrzędowców, którzy w poszukiwaniu azylu osiedlali się w różnych częściach świata, w tym w Polsce. Migracje te miały kluczowe znaczenie dla kształtowania się tożsamości starowierców, ponieważ zmusiły ich do adaptacji w nowych, często wrogich środowiskach, przy jednoczesnym zachowaniu ich odrębności religijnej i kulturowej. Szczegółowo omówiono osadnictwo starowierców w Polsce, ich relacje z innymi grupami religijnymi i etnicznymi oraz strategię przetrwania w obliczu rosnącej presji asymilacyjnej. Tematem omawianym

w tym rozdziale, nieporuszonym wcześniej w literaturze, jest zjawisko reemigracji staroprawosławnych do Rosji.

Drugi rozdział pracy poświęcony jest tradycyjnemu modelowi życia staroobrzędowców. Autorka prezentuje kluczowe elementy codziennego życia tej wspólnoty, takie jak rytuały religijne, obyczaje, organizacja społeczna oraz zasady moralne. Szczególnie ważnym aspektem są opisy rytuałów związanych z życiem rodzinnym i społecznym, w tym chrzest, małżeństwo i pogrzeb. Autorka ukazuje, jak głęboko zakorzenione są te tradycje w wierzeniach religijnych staroobrzędowców oraz jak ważną rolę pełnią one w zachowaniu ich tożsamości.

W rozdziale tym omówiono również tradycyjny ubiór, rolę kobiet i mężczyzn w społeczności, a także system edukacji religijnej oraz zwyczaje dotyczące sposobów spędzania wolnego czasu. Autorka szczegółowo analizuje znaczenie starszyny i duchowieństwa w przekazywaniu wartości religijnych oraz w organizowaniu życia wspólnoty. Tradycyjne życie staroobrzędowców, mimo wielu trudności, opierało się na ścisłych zasadach moralnych, które regulowały każdą sferę ich egzystencji.

Trzeci rozdział stanowi kluczowy element pracy, ponieważ autorka skupia się w nim na analizie współczesnych zmian, jakie zaszły w społeczności staroobrzędowców. Badania te obejmują szerokie spektrum przemian, które wpłynęły na życie tej grupy w XXI wieku. Przemiany te wynikają z różnych czynników, w tym z postępu technologicznego, migracji, starzenia się społeczeństwa oraz wpływu globalizacji. W tym rozdziale wykorzystano nie tylko informacje zawarte w literaturze przedmiotu, lecz przede wszystkim nagrania rozmów ze starowiercami z różnych pokoleń.

Autorka poddaje analizie to, w jaki sposób nowoczesne technologie, takie jak media społecznościowe, są wykorzystywane przez starowierców do zachowania i promowania ich dziedzictwa kulturowego. Przykłady te pokazują, że choć społeczność ta stara się zachować swoją tradycję, to jednocześnie adaptuje się do współczesnych narzędzi komunikacyjnych, co pozwala im na utrzymywanie kontaktu z innymi staroobrzędowcami na świecie oraz promocję swojego dziedzictwa wśród szerszego grona odbiorców.

W rozdziale tym omówione są również zmiany demograficzne, które wpływają na kondycję społeczności staroobrzędowej. Starzenie się społeczeństwa, migracje młodzieży do miast oraz rosnący wpływ kultury masowej stanowią poważne wyzwania dla tej wspólnoty. Autorka szczegółowo analizuje, jakie działania podejmują staroobrzędowcy, aby

przeciwdziałać tym zagrożeniom, np. poprzez organizowanie wydarzeń kulturalnych, edukacyjnych i religijnych mających na celu wzmocnienie tożsamości młodych pokoleń. Rozdział ten kończą przewidywania na temat przyszłości starowierskiej wspólnoty.

Ostatni rozdział pracy koncentruje się na współczesnych działaniach podejmowanych przez staroobrzędowców na rzecz zachowania swojej tradycji i tożsamości. W szczególności autorka analizuje inicjatywy edukacyjne oraz kulturalne, które mają na celu nie tylko zachowanie dziedzictwa tej grupy, ale także promocję ich kultury wśród szerszej publiczności. W tym kontekście omówiono działalność organizacji staroobrzędowców, które współpracują z instytucjami naukowymi i kulturalnymi, aby podnosić świadomość społeczeństwa na temat ich historii i tradycji.

Autorka przedstawia również przykłady współczesnej twórczości artystycznej, inspirowanej tradycją staroobrzędowców. Wspólnota ta, mimo swojej małej liczebności, zyskuje coraz większe zainteresowanie w kręgach artystycznych i akademickich, co sprzyja zachowaniu i popularyzacji ich kultury. Szczególną uwagę zwrócono na współczesne formy sztuki, takie jak muzyka, malarstwo i literatura, które czerpią inspirację z tradycji starowierców.

W podsumowaniu autorka wskazuje, że staroobrzędowcy w Polsce, pomimo licznych wyzwań, z jakimi muszą się mierzyć, wciąż podejmują aktywne działania na rzecz zachowania swojego dziedzictwa. Rozprawa stanowi ważny wkład w badania nad mniejszościami religijnymi i etnicznymi w Polsce, oferując nie tylko wnikliwą analizę problemów starowierców w XXI wieku, ale także analizę sposobów, w jakie ta mała wspólnota radzi sobie z nimi, jednocześnie zachowując tradycje i adaptując się do wymagań współczesności.

W pracy znajduje się również bogata i wielojęzyczna bibliografia (poza publikacjami w językach polskim i rosyjskim znajdują się w niej źródła anglojęzyczne, francuskie, włoskie i hiszpańskie), składająca się z monografii i artykułów naukowych, publikacji w periodykach, a także stron internetowych, postów w mediach społecznościowych oraz nagrań audiowizualnych. Dysertację kończy aneks, zawierający trudnodostępne materiały dotyczące staroprawosławnych, takie jak swiatcy, spis ich dziejów do roku 2017, podręcznik do nauki czytania ksiąg liturgicznych, albumy fotograficzne których są bohaterami oraz wywiad z jedną z polskich starowierek, opublikowany w „Przeglądzie Prawosławnym”.

Praca ta może posłużyć jako punkt odniesienia dla dalszych badań nad staroobrzędowcami oraz nad innymi mniejszościami, które starają się zachować swoją tożsamość w warunkach globalnych przemian społecznych. Pozostaje mieć nadzieję, że postawione problemy będą stanowiły novum dla teologii w naszym kraju. Autorka wyraża ufność w to, że będą one stanowić wkład w dalsze badania tej grupy.

Kontynuowanie badań nad staroobrzędowcami może obejmować różnorodne aspekty, które jeszcze nie zostały dostatecznie zbadane lub uwzględnione w dotychczasowych opracowaniach. Jednym z najważniejszych obszarów dalszych badań mogłoby być pogłębione zrozumienie zmian tożsamości w młodszym pokoleniu starowierców. W dobie globalizacji, rosnącej migracji oraz dominującego wpływu współczesnej kultury masowej, szczególnie interesującym byłoby prześledzenie, jak młodsze pokolenia przyswajają, redefiniują lub też dystansują się od tradycji swoich przodków. W tej kwestii badania etnograficzne i socjologiczne mogłyby rzucić nowe światło na dynamikę zmiany pokoleniowej, ukazując, jak staroobrzędowcy próbują zachować swoje wartości i jednocześnie dostosować się do nowoczesnego świata. Ważnym wątkiem badawczym, który mógłby poszerzyć dotychczasową wiedzę, jest analiza wpływu nowoczesnych technologii na życie i kulturę staroobrzędowców. Internet, media społecznościowe, a także inne formy cyfrowej komunikacji zmieniają sposoby interakcji i przekazywania wiedzy między członkami wspólnoty. Badania mogłyby skupić się na tym, w jaki sposób te narzędzia są wykorzystywane do zachowania dziedzictwa, ale także na tym, jak wpływają na zmiany w praktykach religijnych, społecznych i kulturalnych. Obserwacja tego, czy i w jaki sposób starowiercy używają technologii, aby zbliżyć się do młodszych pokoleń oraz promować swoją tożsamość

na zewnątrz, mogłaby przynieść cenne wnioski. Kolejnym możliwym kierunkiem badań jest analiza zmian demograficznych we wspólnocie staroobrzędowców, które mają kluczowe znaczenie dla jej przyszłości. W kontekście starzenia się społeczności i spadku liczby wiernych, szczególnie istotnym zagadnieniem jest migracja wewnętrzna młodych starowierców do większych miast oraz ich adaptacja do miejskiego stylu życia. Badania mogłyby ukazać, jakie wyzwania stawia przed staroobrzędowcami życie w wielokulturowych, wielowyznaniowych środowiskach, oraz jak to wpływa na ich poczucie przynależności do wspólnoty. Interesującym tematem do dalszych badań byłaby także rola starowierców w tworzeniu współczesnej kultury. Badacze mogliby szczegółowo analizować, w jaki sposób ich tradycje i dziedzictwo religijno-kulturowe

są reinterpretowane i adaptowane w różnych dziedzinach sztuki, literatury, muzyki czy filmu. Śledzenie wpływu staroobrzędowej estetyki na współczesną kulturę polską, a także dokumentowanie twórczości artystycznej starowierców, może rzucić światło na ich wkład w szerszy dyskurs kulturalny. Badania mogą również obejmować zagadnienie relacji staroobrzędowców z innymi mniejszościami religijnymi i etnicznymi w Polsce oraz ich interakcje z szerszym społeczeństwem. Analiza, jak starowiercy postrzegają i nawiązują relacje z innymi wspólnotami, zwłaszcza w kontekście współczesnych wyzwań, mogłaby poszerzyć nasze rozumienie ich społecznej integracji, a także problemów, z jakimi się mierzą, starając się zachować swoją odrębność w coraz bardziej wielokulturowym społeczeństwie. Dodatkowym interesującym obszarem badań jest stosunek państwa polskiego oraz Kościoła prawosławnego do starowierców. Zbadanie tego, jak staroobrzędowcy postrzegają swoje prawa jako mniejszość religijna i jak korzystają z mechanizmów ochrony dziedzictwa kulturowego, może dostarczyć cennych informacji na temat ich pozycji w społeczeństwie. Analiza polityki państwa wobec staroobrzędowców, w tym regulacji dotyczących ich obrzędów religijnych, szkolnictwa oraz instytucji kulturowych, byłaby ważnym wkładem do badań nad mniejszościami religijnymi w Polsce.

Podsumowując, badania nad staroobrzędowcami w Polsce wciąż mają duży potencjał do rozwoju i pogłębienia w wielu różnych aspektach. Od dynamicznych zmian w strukturze demograficznej, przez kwestie tożsamości kulturowej i religijnej młodszych pokoleń, po adaptację tradycyjnych wartości do współczesnych realiów – te wszystkie zagadnienia stanowią bogaty materiał do dalszych, interdyscyplinarnych badań.

Wysoczyńska